

CSICSAY ALAJOS

EGY MAGYAR ANATÓMUS A 16. ÉS A 17. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Egy időben a Budapest–Prága között közlekedő Euro City vonatjárat Jeszenszky János (latinul *Jesenius* vagy *Jessenius*) orvosprofesszor nevét viselte, aki 1566. december 27-én született Boroszlón, és 1621. június 21-én halt meg Prágában. Már ezek a tömör adatok is zavarba ejthetik az embert. Először is az illetőt sem Jánosnak, sem Jánnak – ahogyan a szlovák és a cseh szövegek számon tartják – nem keresztelheték Boroszlóban. (A helység magyar határozóragja is bizonytalan, de ez más lapra tartozik.) Másodszor, ilyen nevű települést ma hiába keresnénk a térképeken, mert nincs. Valamikor a 18-19. században egy, a mai Szlovákia területén levő *Brestov* nevű községet (ma kettő is van belőlük) nevezett így előbb Vályi András, majd Fényes Elek, de ezekhez a magyar eredetű Jeszenszky családnak semmi

köze sem lehetett. Csak mellékesen jegyezzük meg, a család leszármazottai ma is élnek, többek között Jeszenszky Géza történészprofesszor, az egykori Antall-kormány külügyminisztere. A szlovákiai (régén is szlovákok lakta) falvakon kívül van egy lengyelországi, közelebbről alsó-sziléziai város, *Wrocław*, amelyet itt-ott még ma is Boroszlóként emlegetnek. Sőt, egyes földrajzi kiadványok szerzői szükség esetén oda is írják *Wrocław* mellé a Boroszló kifejezést. Nyilván azért, hogy aki a történelemben, netán a régi térképeken kutakodik, a két egymás mellé írt név láttán könnyen eligazodhasson. Úgy látszik, most már kezdünk nyomra lelni. Ugyanis Jeszenszky Jánost a szlovák történészek – mint cseh orvost – *Ján Jesenský* néven tartanak számon, viszont megjegyzik, hogy németül ő *Johannes Jessenius* volt, aki

Wrocławban született. Lám, ismét egy bukfenc, mert a város nevét, tartozván valamikor a Habsburg Birodalomhoz, *Breslauként* is lehetne írni. A cseh és a szlovák nyelvben pedig *Vratislavnak*. Hogy még tarkább legyen a történet, semmi esetre sem keresztelheték Jeszenszky-Jesenius-t sem Jánosnak, sem Jánnak, de még *Johannes*-nek sem, mert Európa hivatalos nyelve akkor a latin volt, pláne a katolikus egyházé, az újszülött Jánost pedig latinul *Joanes*-, esetleg *Joannes*ként kellett beiktatni az anyakönyvbe.

Ismét csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a fentiekben és majd az alábbiakban olvasható sors-limbusok (lehet mocsaraknak is fordítani), amelyek sok keserűséget okoztak nemcsak az anyaországukat vesztett újkori magyaroknak, hanem igen sok más népeknek és népcsoportoknak a földön,

nem kizárólag a 20. századi történelem produktumai.

Az sem lehet kétséges, hogy *J. Jesenius* a tanulmányait az alapoktól az egyetemi befejezéséig latin nyelven kellett végezze. Meg persze a műveit is latinul kellett írnia. Hogy közben több nép nyelvét is megtanulta, utólagos elbírálás szerint dicséretére válik. Amiatt, hogy Wittembergben, Lipcsében és Páduában tanult, majd orvostanárként a wittembergi és a prágai Károly Egyetemnek is a professzora lett, az utóbbinak a rektora is, nem kellett, hogy okvetlenül cseh legyen. Ilyen alapon lehetett volna akár olasz, német, de még inkább lengyel, hiszen minden valószínűség szerint lengyel gyerekek (ifjak) között serdült fel, majd egy időben mint orvos *Wroclaw-Breslauban* praktizált. Mindeközben magát – hogy minek alapján, nemigen lehet tudni – „*equus hungarus*”-nak, (mai fordításban: magyar lovagnak) nevezte. Azt viszont nem szabadna elfelejteni, a középkori birodalmak lakóit nem nemzeti hovatartozásuk, illetve az anyanyelvük alapján kategorizálták, hanem aszerint, hogy melyik birodalom királyának voltak az alattvalói. Mint tudjuk, a Magyar Királyság csak a 20. század közepén szűnt meg. Függetlenül attól, hogy uralkodói Európa melyik királyi, fejedelmi (főúri) családjából származtak – a magyar királyok hatalma esetenként több államra is kiterjedt –, minden etnikum nemeseit, tekintet nélkül arra, milyen nyelven beszélő család tagjai voltak, akik a Magyar Királyság területén éltek, pláne, ha ott is születtek, „*hungarus*”-okként tartották számon. Ilyen alapon még a 18-19. századi szlovák, román, délszláv nemzetébresztők is (hadd ne soroljak fel neveket) hivatalosan korántsem magyarok vagy más nemzeti-ségűek voltak, hanem „*hungarus*”-ok. Más kérdés, hogy a lakosság (leginkább a parasztság) egymás között, területenként egymástól eltérő nyelveket használt, ami sohasem gerjesztett közöttük konfliktust.

Jeszenszky János felmenői a Magyar Királyság északi területén, jelesül Turóc vármegyében, többségében szlovákok lakta területen élő nemesek voltak. Édesapja, Nagyjeszeni Jeszenszky Boldizsár (*Bartholomeus de Magna Jeseni*), szolgabíró volt, aki megrettenve a törökök előrenyomulásától, testvérével Szilézia „fővárosába”, azaz *Breslauba* (Boroszlóba) költözött, ahol megházasodott. Hogy mi lehetett

a család eredeti neve, annak a nyoma homályba vész. Azt viszont tudhatjuk, hol létezik egy – régebbi nevén – Nagyjeseni, *Horné Jaseno* nevű szlovák község. A mai neve viszont 1973-tól a két – *Jaseno, Dolné, Horné* (Alsó, Felső) – összevonása révén *Turčianske Jaseno*. Azért is érdemes ezt megjegyezni, mert a település főterén áll *Ján Jessenius* szobra.

A hajdani tudósról és politikusról az asztrológusok 1984-ben egy kisbolygót neveztek el. Prágában egy utca, Turócszentmártonban (szlovákul *Martinban*) a pozsonyi Komenský Egyetem Orvosi Kara őrzi a nevét, de hadd ne soroljam, hogy még hol mi minden. A későbbiekből majd kiderül, miért becsülik oly nagyra a cseh és a szlovák történészek a személyét, viszont a magyar tudománytörténet eléggé szűkszavúan bánik az érdemeivel. Benedek István, ismereteim szerint, egy szóval sem említi meg, pedig kizárt dolog, hogy ne tudott volna róla.

Kezdjük azzal, hogy az ifjú Jeszenszky a boroszlói Szent Erzsébet Iskolában kezdett el tanulni, 17 éves korában Wittembergbe ment, ahol beiratkozott a város egyetemének az orvosi karára, majd Lipcsében az orvostudomány mellett filozófiát és botanikát is tanult. Ezek a dolgok arra engednek következtetni, hogy sok minden érdekelt, ráadásul eléggé korán katolikus milióból protestáns környezetbe került, majd megint katolikusba, ami a lelki világára eléggé ellentmondásos hatást gyakorolhatott. Nem csupán azért, mert mind a német, mind a cseh protestantizmusnak nemcsak eltérő vallási jellegeik voltak, hanem a politikai irányultságai is különböztek egymástól. Ezek a kavargások pedig nagy kihívások elé állították az ambiciózus Jeszenszky lelkivilágát. E feltételezést erősíti, hogy tanulmányai befejeztével, orvosként visszatért szülővárosába, ahol evangélikus nőt vett feleségül, később pedig Prágában szoros kapcsolatba került a huszitákkal. Hogy ez miként történhetett meg, nehéz lenne kibogozni. A katolikus II. Rudolf császár (cseh és magyar király) udvari orvosává nevezte ki, majd a prágai Károly Egyetem professzorává. Ezt a kiváltságos szerepét betölthette II. Mátyás mellett is, akinek azonban nem Prágában volt az udvara, hanem Bécsben. Mi sem természetesebb, hogy a császár orvosának az ura mellett volt a helye. Csakhogy Bécs kissé messze esett Prágától, pezsgő tudományos élet

sem zajlott benne, ráadásul meghalt Jeszenszky felesége, ezért nem csoda, hogy a folyvást nyughatatlan orvos nem találta helyét az osztrák fővárosban. Engedélyt kért a császártól, hogy visszatérhessen Prágába, ahol az egyetemen folytathatta a kutatómunkáját. 1617-ben megválasztották az egyetem rektorának, de akkor már sem Rudolf, sem II. Mátyás nem élt. Ám most egy kicsit előreszaladtunk.

Köztudott, hogy Rudolf vajmi keveset törődött a nagy kiterjedésű birodalmának a kormányzásával. A közügyek intézésénél sokkal jobban érdekelték őt a tudományok. Azt képzelte magáról, hogy ő is tudós, ezért minden hírességet, többek között Tycho Brahe, Johannes Kepler csillagászokat és Johannes Jesenius orvos-filozófust is meghívta az udvarába. Kérdés, mivel vontta magára Jeszenszky az enyhén szólva bogaras Rudolf figyelmét.

Úgy tudják, Tycho Brahe, akivel még Wittembergben összebarátkozott, protezsálta be őt a császárhoz, nemcsak mint kiváló sebészt és anatómust, hanem mint más német fejedelmek megbízható, volt udvari orvosát. Tudóságához az is hozzátartozott, hogy akkoriban azt tartották anatómusnak, aki nagy gyakorlatra tett szert az emberi testek boncolásában és persze a leírásában is. Szinte természetes, hogy az orvosok közül sokan szerettek volna Vesalius nyomdokaiba lépni. Jeszenszky, miként említettük, nemcsak nagyon kíváncsi, hanem fölöttébb törekvő ember is volt. Már az 1590-es években tíz hullát boncolt fel nyilvánosan Wittembergben, majd egy házasságtörésért kivégzett asszonyt is, ami nagy felháborodást keltett. De vajon mi ingerelte fel olyannyira a város polgárait? Az, hogy Jeszenszky egy női testet merészelt nyilvánosan felboncolni, vagy netán az, hogy egy házasságtörőt? Talán eszükbe jutott, hogy Jézus közel másfél évezreddel előbb, amikor elébe cibáltak egy megkövezésre szánt házasságtörő asszonyt, az acsarkodókat azzal a szállóigévé vált mondatával térítette észhez, hogy: „az vesse rá az első követ, aki büntelen közületek”. Erről nem szól a fáma. Arról viszont igen, hogy 1600 nyarán Prágában egy felakasztott ember hulláját négy napon át nyilvánosság előtt boncolgatták. Nem csoda, hogy e cselekedete Európa-szerte nagy visszhangot váltott ki (a hírek már akkor is hamar szétröppentek), de bármennyire is a tudomány előbbre vitelért tette, amit

tett, igencsak morbid dolog lehetett az. Gondoljuk el, hogy egy tetem napokig tartó széttrancsírozása mi mindent gerjeszthetett a szabadban! Mégis akadhettek báméskodók elegen. Biztosak lehetünk benne, hogy a Jeszenszky által kiváltott kép semennyire sem hasonlíthatott Rembrandtnak a *Tulp doktor anatómiája* című idilli festményére. Ennek ellenére *Tulp* helyett akár őt is megörökíthette volna a festő. Már csak azért is, mert kortársak voltak, s a korabeli anatómusok, Vesaliustól kezdve mind, arra törekedtek, hogy az emberi testet a maga valóságában ismerjék meg és megismertessék az egyszerű emberekkel is, de főképpen a befolyásos „előkelő polgárokkal”. Cselekedték ezt abban a néhány évtizedben, amelyet Benedek István *A boncolás fénykorának* nevez. Jeszenszky olyan merész dolgokat is elkövetett, hogy a hóhér által levágott emberfejeket visszavarrta a törzsükhöz, abban bízva, hogy ezáltal sikerül újraéleszteni őket. Kár lenne rajta mosolyogni, mert ezek a naivságok (is) nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ma, bár egészen más módon és persze már körülmények között, naponta ezreket sikerül visszahozni az életbe.

Hogy a középkori sebészek közül melyiknek mit köszönhetünk, hosszan tartana felsorolni. Az előző fejezetben említett Vesaliuson és Harweyn kívül azonban legalább még egyről, *Bartolomeo Eustachiról* (1510–1674) illik néhány szót ejteni. Már csak azért is, mert a neve szerepel az általános iskolai tananyagban, legalábbis nálunk, Szlovákiában. Mégpedig azért, hogy boncolásai révén ő fedezte fel a róla elnevezett *Eustach-kürtöt*, azaz a fülkürtöt, melynek köszönhetően erős zajok (légnymás) esetén nem szakad át a dobhártyánk. Az anatómiában sok más szerv leírását is ő végezte el elsőként.

Sajnos *Jessenius*szal kapcsolatban semmilyen szervet sem említ meg a tudománytörténet, amelyet egyedül ő fedezett volna fel. Hát akkor miért tartják annyira megbecsülendő személységnek a cseh és a szlovák történészek, hogy utcákat, intézményeket nevezzenek el róla és szobrokat állítsanak fel a tiszteletére? Ennek hátterében bizony a politika áll. Mármost az, amelyekben ő (is) nagy szerepet vállalt. 1618-ban tört ki az ellentét a cseh rendek és a Habsburg-ház között, ami egyúttal a harmincéves háború kezdetét is jelentette, amibe belekeveredett

szinte egész Európa. Kezdetben úgy tűnt, vallásháború fog folyni, de pár év múlva annyira összekeveredtek a dolgok, hogy már a harcoló felek sem igen tudták, ki kinek a szövetségeseként, ki ellen és miért harcol. Szerencsétlenségére Jeszenszky már előbb a protestánsok oldalára sodródott, és mint tudjuk, egészen a főszereplők közé. Mint magyar nemest diplomáciai feladatokkal bízták meg a csehek, és előbb Pozsonyba, majd Besztercebányára küldték, hogy győzze meg a Habsburg-pártiakat, ne harcoljanak a csehek ellen, illetve a protestánsokat, hogy segítsék a cseheket. (Sikertelen szerepeit és azok következményeit az életrajzírói részletesen leírták.) Itt csak annyit kell megjegyezni, hogy 1620-ban a cseh felkelőket leverték, a fogásba esett vezetőiket, köztük *Jeseni*us-Jeszenszkyt is halálra ítélték, és 1621. június 21-én, 27 társával együtt, Prága főterén lefejezték őket. Vele azt is megcselekedték, hogy a levágott fejét, elrettentő példaként, feltűzték a Károly híd tornyára, s a tisztelői csak tíz év elteltével helyezhették el koponyáját annak a templomnak a kriptájában, amelyben barátja, Tycho Brahe teste is nyugszik.

